

րուն տարածումովը Հայոց մէջ, օգգին գիտակցութիւնը սաստկացուց, անոնց նմանողութեամբ գրականութիւն, պատմութիւն ունենալու, իր անցեալը գիտնալու, իր մեծութիւնը, իր տկարութիւնները ճանչնալու, ինքզինքը արտայայտելու ետանդ ներշնչեց։ Մեկ փառքով ազգը եղաւ «ինքնադէտ», Գարագալանի բառով, հետեւաբար բարոյապէս շատ աւելի հզօր, քան իր նիւթական ուժի համեմատաբար անգիտակից օրերուն։ Նշանակելի իրողութիւն է թէ հայ այբուբենի գիւտէն առաջ հայ գարութիւն, հայ մտքի արտայայտութիւն գիր ունեւած՝ օտար լեզուով կամ այբուբենով՝ գոյութիւն չունի։ Ընդ լեզուով գրուած կարծուած երկու երեք գրութիւններու համար վերջնականապէս աստացուցուած է թէ հայ այբուբենը անմիջապէս կամ քիչ ետքի խմբագրութիւններ են։ Հայ այբուբենով է ուրիշն որ հայ մտքին արտայայտութեան «կապերն արձակուեցան բացուեցան»։

3. Վառձուպուհի օրով Հայաստան քաղաքական անկումի, փճացման բոլոր նշանները ցոյց կուտար։ Դրացի երկու հզօր հակուակորդ պատմութեանց մէջ մրցանակ ու մրցադր դարձած, մէկին կամ միւրին հետ իր բազը մշտապէս չկապող՝ հետեւաբար երկուքն ալ հաւասարապէս ատելի եղող Հայաստանը վերջապէս երկուքն մէջ բաժնուած էր, եւ կը կառավարուէր ավար ծառայ-թագաւորիկներու միջոցաւ, որոնք նոյն թու իրենց նախարարներուն չէին կրնար ազգել պատշաճ յարգանք։ Թագաւորը, զուրկ ազգեցութենէ, զուրկ գորութենէ որ մեծութիւն կը կոչ, խաղալիկ դարձած էր օտար արքունիքի եւ յորտա ըմբոստ նախարարներու մէջ դարձած պողպանեղան երկիրը իր մէջ ուրիշ միաւորող ուժերէ ալ զուրկ էր։ Գիտենք Կորիւնէ թէ Գողթն, Սիւնիք եւ Մարք գաւառները ինչ նիւթանոսական բարքերը կը պահէին, եւ վերջինը իր լեզուով ալ դժուարամտակելի էր։ Լեզուական տարբերութիւնները — անշուշտ ոչ նոյն աստիճանի — կը զատէին նաեւ վերին Հայաստանը ու Ստորին Հայաստանը (Մոփք, Անգեղոտուն, Անձիտ), բաժանում որ երեւան կուգայ Նդիշէի Դ. յեղանակ Թ.ի եւ Բիւր. Դ. գիրք Թ.Գ.ի մէջ ակնարկութիւններէ, եւ Նգնիկի Ստորին Հայաստանի ընտկիչներուն

առւած «Ստորնեայք» յորդորջումէն, եւ որ համաձայն կ'ընթանայ Սարաբոնի աւանդածին Արտաշատի (Երասիի հովտին) եւ Մոփքի նախկին երկու հայ թագաւորութեանց գոյութեան եւ Մեծն Տիգրանի ձեռքով բռնաբար միացման մասին։ Հայ գաղութեան միջոցաւ Գրիստոնէութեան ժողովրդականացման մեծ շարժումը ճիշդ ժամանակին հասաւ միւրթեան հզօր ուժ մը բերելու եւ կասեցնելու վերահաս կրօնաբար կարելի է ուրեմն Մաշտոցի գործունէութեան արգիւնքը Հայաստանի մէջ որակել նոյն բաներով զոր կը գործածէ Կորիւնէ անոր Վրաց մէջ յառաջ բերածին նկատմամբ «Եւ արք զնոսա որ յայնչափ 'ի մասնաւոր եւ 'ի բաժանեալ լեզուաց ժողովեցան, միով աստուածաբարբառ պատգամօքն մի ազգ կապեալ, փառաբանիչը միոյ աստուծոյ յօրինէր»։ Այնպէս եւ ի պարսկաբար փորձէր Սիւնեաց իշխան մը՝ Վահան (570ին) Սիւնիքը Հայաստանի կապող կապը խզել բոլորովին եւ անջատել, խնդրելով Պարսից թագաւորէն որ Դիւանը Դուռնէն ուրիշ քաղաք փոխադրուի, վարչականօրէն Արտաշատականի միանայ, եւ ալ Հայ անուճող չկուրին։ Ժողովուրդը չկրցաւ իր ետեւէն տանիլ այս անջատումը փորձին մէջ, եւ Սիւնիք միաջին այնքան հայ ողբին Հայաստանի միւս գաւառները։ Սիւնիքը անխզելի դարձած էր։ Մաշտոցի այբուբենը եւ քարագրութիւնը իրենց գործը կատարած էին։

(Շարունակելի)

Դ. ՓԱՌՆԱԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ֆարմանի Ամմանի

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ն Ց

Յոհաննիս ԳԱՐԷԼԻ

Խնդրեցին ի թագաւորէն սպանանել զՄարտնան, եւ գնալ Փայիփառ մանկան ի զիշերի եւ սպանանել զգլխաւորն, եւ զՄարտնան հանել ի թանեհ, եւ ինչեալ ի քաղաքէն, եւ փախչիս։

Այն զօրքն հա գրեցաւ եւ գլխաւորն այն ,
 Ի մէկ մարդու ձեռաց նոքա եզնն խան .
 Սըրտերն է զայրացել անդադար որսան ,
 Փընտռեն եւ չի գտնուս սեւերես դառնան :

(fol. 66 vo) Յիշեն զպահլաւան Փօլաան ի Հընդին ,
 Եւ նոր սըրտերն էր ձօշ եւ արիւն շարժին .
 Ասեն թէ կամք ի լուր վասն Պարմանին ,
 Խընդրել արքայէն սպանանել խորհէին :

Ասեն թէ մեզ հրաման չի տայ մեծ արքայն ,
 Նայ մենք ի մէջ բանտին խոցենք զնա մահ-
 ուան .

Չկամք մեծ թագաւորն նորա փոխան ,
 Սպանել նորա համար մանուկ հազարան :

Մանուկըն Փայիփառ լըտէ 'ւ ի լուռ գայ ,
 Հանէ զնա ի բանտէն որ մարդ չիմանայ ,
 Կըտէ զտոխոցն երկաթն եւ արծակէ զնա ,
 Ինք շուտ զերթ ըզկայծակ ի քաղաքն երթայ :

Հազնի Փայիփառ(1) զըրեհ 'ւ ի ձեռքն զանճար ,
 Կապէ աղէկ զըրեհ եւ զթուրն կամին ,
 Մընտու ի մէջ զօրացն զաղաւուկ եւ կամկար ,
 Սպանէ ըզգլղխաւորն եւ ելնէ ճարտար :

Երթայ մօտ առ Պարման եւ խապար տանի ,
 Կախէ զնա ի պարիսպն ի վայր թէ' Իջի' ,
 Ինքն այլ իջնու ի վայր եւ առ նա կանգնի ,
 (fol. 67) Ասէ ընդ ո'ր երթայ կամ ո'ր կայ տեղի :

Առնու զՊարմանն ի յուսն եւ ճարտար վազէր ,
 Գիշերն ի բուն հրեղէն ոտիւքն քայլէր(2) ,
 Երբ գիշերն անցանէ եւ առաւօտէր ,
 Համի յեղբր մորուն երբ լոյսըն ծագէր :

Ետես ծառ մի որ խիստ էր նա բարձրացել ,
 Ունէր թանձր տերեւ որ ծառն էր ծածկել .
 Ասաց Պարման մանկանն այն ծառն ելանել՝
 Ինչ ուր ինքն երթայ այլ տեղ տեսանել :

Երթայ ի մէջ մորուն(3) ճանապարհ երկար ,
 Մինչ եզր զըտանէ մորուն եւ վըճար(4) ,
 Ետես լեռուն մի բարձր քար եւ դիժար :

(1) Ձեւ. մէջ՝ Փօլաւ . (2) Ձեւագր. մէջ՝ գալէր :

(3) Ձեւ. մէջ՝ մարուն : (4) Ձեւագր. մէջ՝ վիճար :

Գըլուխ լերինն ետես որ ի չէնըն կայր :

Երթայ եւ տեսանէ գեղեցիկ ամրոց ,
 Գաջանց բընակութիւն եւ մանկանց կեցոց ,
 Անուշաւամ ակունք ըզգլղուսն աղբիւրոց ,
 Ձի կայ մարդ կենդանի ի հոն բնակելոց :

Դառնայ եւ գայ ընդ այն ուստի գիտացել է .
 Գազանք յափշտակողք(1) նորա պատանէ .
 Բայց սուր էր նա ոտիւքն որ իրք չի հասնէ .
 Երթայ եւ ըզՊարման ի հոն զըտանէ :

(fol 67vo.) Ասէ՝ Տեսի քեզ տեղ ամրոց աննըման ,
 Ի յայս ժամանակի անծանօթ մարդկան .
 Գազանք են մարդակերպ ճանփուռն պահապան ,
 Վտան այնորիկ տեղիք անշէն անբնական :

Արի որ զքեզ տանիմ ի յայս գիշերիս ,
 Ձի հանդարտին զազանքն քընտվ ի մորիս .
 Առնու ըզքեզ երթամ որ զուս չերեւիս .
 Տանիմ զքեզ անդ պահեմ քր դուն չի զբաւուիս :

Առնու զՊարմանն ի յուսն եւ ճանփու մըտնէ ,
 Ելնէ նա ի մօրուն եւ անդ հասանէ .
 Տանի զամէն շինուածքն ի նա ցոյցանէ ,
 Թէ՝ « Աստ կեցիր ուրախ մարդ հոս գալու չէ :

Բոլորս ամէն մօրի է թանձր անաւոր ,
 Եւ չորս աւուր ճանփայ զըժար է եւ քար .
 Գազանք են արծակեալ շուրջ զան անդադար ,
 Հաւ չեն թողել քր աստ յօգոյն ի տես դար :

Բայց ես ճարտարութեամբ զայս քեզի զբոհ ,
 Առ քեզ բընակութիւն գու նըտել կեցի' : »
 Երթայ քրայս եղունք եւ երէ վայրի ,
 Բերէ (fol. 68) մանկան համաց վասն կերակրի :

Երբայ Փայիփառն եւ քեհի զընկերսն անդ եւ
 Երբայ ի քաղաք եւ գաւան գոյուս քաղաւորին
 եւ պատէ վասն Պարմանին քե գի'նց եղիւ եւ
 քե ո'րպէս գնաց :

Դառնայ երթայ ի շուրջ գայ եւ զըտանէ
 Ձընկերքն միարան եւ նոցա պատմէ .

(1) Ձեւ. մէջ՝ ափշտակող :

Ձոր ինչ հանդիպեցաւ իրենցըն ցուցանէ ,
 Զիրեն տանին Ծարմանն թէ ո՛ր տարել է :

Ենէ նա ընկերօքն առ Ծարմանն երթայ ,
 Ժողով ղընկերքն ամենն հաւսար ի մօտ գայ ,
 Զթողու որ մարդ ի դուռն ի մորին երթայ ,
 Որ չլինին գազանաց կերակուր նոքա :

Լըցել է բարութեամբ տեղիքն որ հօն կայն ,
 Բազում ազգ կերակուր անոյշ զանազան .
 Երթայ մօտ ի քաղաքն յերկրին երեւան ,
 Առնու եւ թէզ զառնայ զինչ որ պիտենան :

Զինչ իրք որ մեծութեան զամենն արար սար ,
 Բզգեստ թէ կերակուր այլ զինչ պիտենար .
 Ելից զինչ արարածը բարութիւն կար ,
 Ասաց՝ Ուրախ կեցիք , մի՛ կենաք յազար :

(fol.68vo) Դրստեր թագաւորին նա խնդրէ հրնար ,
 Թէ որպէս զնա բերէ Ծարմանն համար ,
 Զի նա շատ սէր ունէր եւ հասարթով կար ,
 Ուզէր(1) ըզնա առ ինք սրտովըն յօծար :

Մանուկն ֆայիփառ զառնայ ի յետ գայ ,
 Մըտնու նա ի քաղաքն ուր թագաւորն կայ ,
 Փոխէ զկերպն եւ զազատ մուրակ լինենայ ,
 Այն վարքըն(2) բընակի ուր աղջկըն կայ :

Երթայ օր մըն անգուսնն ի տունըն կանգնի ,
 Ի կերպ աղքատ մարդու եւ մուրացկանի .
 Ոնց որ տեսնու ճանչնայ զմանուկն յայտնի ,
 Դիտաց նա ըզԾարմանն որ էր կենդանի :

Ասաց՝ Գընա՛ գիշերս արեկ մօտ առ իս ,
 Դադտուկ հանց որ չտեսնու մարդ աստընովորիս .
 Կածիմ զքեզ մէն տեսնու ի յայս գիշերիս ,
 Որ ես լըսեմ խաղար մ'որ գայ հոգիս յիս :

Իրեւ զիսաց թե Ծարման կենդանի է , գրե
 րուղթ առ նա , գոր առեալ ֆայիփառ մանուկն
 , ճարաւ եւ այլ թագուս ինչս :

Դրբէ թուղթ առ Ծարմանըն հառաչելով ,
 Դրբէ ողորմագին (fol.69) արտասովէ լալով ,

(1) Զեւ. մէշ՝ Յուզէր . (2) Զեւ. մէշ՝ վարքն :

Բարեւ խըրկէ նորա սըրտի կարօտով ,
 Յուցնէ զսէրն սըրտին ըզգալն ըշտապով(1) .

Ասէ՛ Զունիմ՝ հոգի եւ չեմ կենդանի ,
 Եւ հուր կայ ի սըրտիս անանց կու այրի ,
 Գըրտի ըզքեզ յաժան եւ շուտ կորուսի ,
 Լալով ի շուրջ կուգամ թէ ո՛ւր գըտանի :

Ճարակ թէ գըտանես որ ես առ քեզ գամ ,
 Ի շատ տրտմութենէս ես ուրախանամ ,
 Նայ ինձ այս հոգու տալէն է եւ սըրտի կամ ,
 Թէ չէ ինձ հասանէ մեռանելոյ ժամ :

Յուսկայ(2) աըրտում եմ ես 'ւ անդադար եւ
 լամ ,
 Թէ զիս առ քեզ ուզեն , լուծվ է եւ քարամ ,
 Նայ քան զիմ հոգուն տալըն մի՛ տեսնուլ գամ(3) .
 Որ զիմ սէրս ի քո սիրտդ խնդալով ես տամ :

Մանուկն ֆայիփառ զադտուկ առ ինք գայ ,
 Ի մուկըն գիշերով ոչ ոք չիմանայ .
 Ասէ՛ Ա՛ս մալ ոսկի զինչ որ ինձի կայ ,
 Եւ զթուղթդ , եւ շուտ գընա՛ եւ դարձի՛ր այլ-
 վայ :

Ենէ մանուկն քալ ոտիւքն եւ ճեմի ,
 Եւ առ Ծարման մանուկն խնդալով հանի .
 Ասէ թէ՛ Աւետեաց խաղար քեզ բերի ,
 (fol.69vo) Գըրտի զով կ'ուզէիր , դու ուրախ կեցի՛ր :

Պատմէ զիւր ըզգընալն եւ գըտնուլ ըզնա ,
 Զամենն որպէս եղեալ է պատմէ նորա ,
 Յուցնէ զթուղթըն զըրած լինեն տայ թէ Կարգա՛ ,
 Եւ այլ զինչ որ տըւել է մալ եւ խըզինա :

(Շարունակելի)

(1) Զեւ. մէշ՝ յըստապով . (2) Զեւ. մէշ՝ Ոսկայ :
 (3) Զեւ. մէշ՝ Լամ :

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER

Imp. D. DOGHRAHADJIAN
 18, Rue des Gobelins, Paris.